

TÜRK MİTOLOJİSİNDE TANRISAL GÜÇ VE İKTİDARIN SEMBOLÜ MİTOLOJİK KUŞLAR: KARTAL VE GRİFON

MYTHOLOGICAL BIRDS, THE EAGLE AND THE GRİFFON, SYMBOLS OF DIVINE POWER AND AUTHORITY IN TURKISH MYTHOLOGY.

ENGİN GÜNGÖR*

Sorumlu Yazar

ZEYNEP GÜNGÖR**

Öz

Tarihte birçok toplum kendi kültür dairesinde, doğadan ve çevresinden gördüğü birçok varlığı tasvir edip bunlara sembolik anlamlar yüklemiştir. Bu tasvirler; konar göçer bozkır kültürü ile yaşayan Türklerde daha çok yırtıcı mitolojik kuş motifleri ile ön plana çıkmıştır. Sadece Türklerde değil Mezopotamya, Mısır, Anadolu, İran, Avrupa, Amerika ve Uzak Doğu’da kurulmuş Eski Çağ medeniyetlerin birçokunda varlık gösteren bu kuş motifleri ortak olarak hükümdarlık simgesi ve kötülüğün düşmanı kabul edilmiştir. Ayrıca Tanrı ile insan arasındaki elçi, Tanrı’nın kuvvet ve kudretinin yeryüzündeki temsilcisi olduğuna da inanılmıştır. Türklerde bu anlamda ön plana çıkan iki kuş figürü; kartallar ve birçok hayvanın uzuvlarının birleşmesiyle oluşan efsanevi grifonlardır. Bu çalışmada İslamiyet öncesi Türklerden Selçuklulara kadar geçen süreçte bahsi geçen mitolojik kuşlar hakkındaki alan yazım çalışmaları ve bulgular üzerine yapılan çalışmalar incelenmiştir. Elde edilen veriler doğrultusunda Türklerin dini hayat, mitoloji, sosyo-kültürel yapı ve devlet yönetimi gibi konularda bu kuşlara nasıl bir anlam yüklediği açıklanmaya çalışılmıştır. Yapılan tahliller neticesinde sonuç olarak şunu ifade etmek gerekmektedir ki bu mitolojik kuş sembolleri Türk kültüründe başka manalar da içermekle beraber özellikle Türk kağanlarına verdikleri Tanrisal güç ve iktidar açısından ön plana çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türk Mitolojisi, Mitolojik Kuş Motifleri, Grifon ve Kartal Sembolizmi, Tanrisal Güç ve Egemenlik.

Abstract

Throughout history, numerous societies have produced representations of various beings inspired by their natural surroundings and endowed these figures with layered symbolic meanings. Within the context of the nomadic steppe culture, Turkic communities prominently featured motifs of predatory and mythological birds in their visual and symbolic repertoire. This phenomenon, however, was by no means exclusive to the Turks; comparable avian motifs are widely attested across a broad spectrum of ancient civilizations, including those of Mesopotamia, Egypt, Anatolia, Iran, Europe, the Americas, and the Far East. In these cultural contexts, such motifs were commonly construed as emblems of sovereignty and as antagonists to malevolent forces. Moreover, they were frequently conceived as intermediaries between the divine and the human realms, embodying and transmitting divine power and authority on

Araştırma Makalesi / Künye: GÜNGÖR, Engin - GÜNGÖR, Zeynep. “Türk Mitolojisinde Tanrisal Güç ve İktidarın Sembolü Mitolojik Kuşlar: Kartal ve Grifon”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 119 (Eylül 2026), s. 715-730. <https://doi.org/10.60163/tkhcbva.1921733>

* Dr., Milli Eğitim Bakanlığı, Antalya Yusuf Ziya Öner Fen Lisesi, e-mail: ezgungormez@hotmail.com; ORCID: 0000-0002-3951-8371

** Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi · Tarih Bölümü, e-mail: zeynepgungormez@akdeniz.edu.tr; ORCID: 0000-0002-6320-1462

earth. Within the Turkic cultural sphere, two principal avian figures emerge with particular prominence: the eagle and the mythical griffon, the latter being a composite creature formed through the amalgamation of anatomical features derived from multiple animals. This study undertakes a critical examination of the extant scholarship and archaeological evidence pertaining to these mythological birds, spanning the period from pre-Islamic Turkic societies to the Seljuk era. Drawing upon the available data, the study seeks to elucidate the symbolic meanings attributed to these figures within the frameworks of religious life, mythology, socio-cultural organization, and political governance. The analysis ultimately demonstrates that, while these mythological bird symbols encompass a multiplicity of meanings within Turkic culture, they assume particular significance as emblematic representations of the divinely sanctioned power and political authority vested in Turkic khagans.

Keywords: Turkic Mythology, Mythological Bird Motifs, Griffon and Eagle Symbolism, Divine Power and Sovereignty.

Giriş

Tarihte birçok milletin kültüründe özellikle vahşi yırtıcı türden hayvanlar yaygın bir şekilde; güç, kuvvet, kudret, hükümdarlık ve taht sembolü olarak kabul edilmiştir. Türk kültüründe de özellikle kurt, kartal ve grifon gibi birçok yırtıcı çoğu zaman bu özelliklerinin yanında; refah, iyi haber, bolluk, bereket, barış, sevgi, adalet ve iyi yönetimin temsili olmuşlardır (Çoruhlu, 1995, 167).

Bu hayvanlardan mitolojik olarak tasvir edilen kuşlar Türk kültüründe çeşitli ilahi güçlerin şahsi sembolleri olarak algılanmıştır. Böylece siyasi hakimiyetin meşruiyet kaynağı diyebileceğimiz kut anlayışı ile yakından ilgileri olmuştur. Bilindiği üzere kut Türk kültüründe hükümdara hakimiyet yetkisinin Tanrı tarafından verildiği anlayışıdır. Bu kavram Divanü Lügat-it Türk'te Tanrının hükümdara verdiği; uğur, devlet, baht, talih, saadet, başarı ve egemenlik kudreti olarak tanımlanmıştır (Divanü Lügat-it Türk/IV, 388). Kutadgu Bilig'de yer alan; "*Seni O (Tanrı) yarattı, o sana kut verdi, bana da vermeyecek mi...*" şeklindeki ifadelerden ise göklerden geldiğine inanılan kutun ilahi bir lütuf olarak Tanrı tarafından Türk kağanlarına verildiği anlaşılmaktadır (Kutadgu Bilig, 2005, 291).

Esasen İslam öncesi Türklerin inanışında gizemli bir mekân olan gök kendi başına kutsaldır. İyiliğin temsili olan doğaüstü güçlerin konumlandığı gökten gelen kut ise bunu hak eden kişiye "*Kut Kuşu*" olarak adlandırılabilir sembolik bir hayvan aracılığıyla yine muhtemelen sembolik olarak verilmiştir. Nitekim Bilge Kağan'ın hazinelerinde bulunan ve ona ait olduğu düşünülen tacın üzerindeki ağzında çok değerli bir taş taşıyan mitolojik kuş motifi buna işaret etmektedir (Gömeç, 2006, 35). Bu buluntudan da anlaşıldığı üzere Türk inanç sisteminde Tanrının yeryüzündeki temsilcisi olarak algılanan hükümdarlara bu yetki yine onun gökyüzündeki temsilcisi olan kutlu yırtıcı kuşlar vasıtasıyla ulaştırılmıştır.

Türk kültürüne ait sanatsal çalışmalarda geniş bir alan kaplayan ve tasvir ettiği hayvan mücadeleleriyle M.Ö 7. yüzyıldan itibaren Türk kültürünün klasiği haline gelen "*Hayvan Üslubu*"¹ sahnelerinde bu türden yırtıcı kuşlar Tanrıdan aldıkları güç ile mücadele sahnelerini kazanan üstün varlıklar şekline resmedilmişlerdir (Çoruhlu, 1993, 321). Üstelik bu üstünlükleri sadece bir av hayvanını yakalayıp yenmekle sınırlı

1 Genel olarak bir av ile avcının mücadelesini anlatan ve bu haliyle Türklerin mücadelecilik yaşam tarzlarını yansıtan bu üslup İslamiyet'in kabulünden sonra da birtakım değişikliklere rağmen devam etmiştir. İlk Müslüman Türk devletlerinden Karahanlılar (992-1211) döneminde özellikle av kuşlarını elinde tutan insan tasvirli tunç aynalar ile taş süslemelerindeki iki gövdeli tek başlı grifonlar ve kartallar bu tarzdan üslubun İslamiyet'le beraber devamı niteliğindedir (Alsan 2017, 10).

değildir. Özellikle kartal türünden yırtıcı kuşlar veya yine onun uzuvları kullanılarak oluşturulan mitolojik grifonlar diğer avcı yırtıcılarla girdikleri mücadelelerde genelde kazanan taraf olarak resmedilmiştir. Nitekim Türklere ait birçok tarihi eserde kartal türünden yırtıcıların bir toynaklıy hedef alan yırtıcı kedigillere veya kurda saldırmaktan geri durmadığı görülmektedir (Andersson, 1932, 298). İşte Pazırık kurgandan çıkarılan eyer örtüsü üzerindeki kartal başlı grifonun kanatlı aslanı yenme sahnesi bu duruma örnek teşkil etmektedir (Rudenko, 1970, 114). Anlaşılan o ki bahsi geçen kuşlar Türkler açısından gücü ve cesaretiyle diğer yırtıcılar arasında özel bir yere sahiptir.

Yırtıcı kuşların avcılık konusundaki üstün kabiliyetleri sadece sanat eserlerindeki mitolojik çizimlerden ibaret kalmamıştır. Gücü, cesareti ve koruyucu ruhu temsil eden bu hayvanlar Türklerin yaşam tarzlarında her zaman önemli bir yere sahip olmuşlardır. Yırtıcı bir kuşun yardımı ile av yapmak bunlardan biridir (Andersson, 1932, 295-296). Hem arkeolojik kazılar hem de edebi metinlerden anlaşıldığı kadarıyla bu av şekli çok eski bir Türk geleneğidir. Özellikle eski Türklerde devletin en üstteki yöneticisi olan kağan ve onun emri altındaki üst rütbeli komutanların (Tahran) mahiyetinde olduğuna inanılan bu kuşlarla yapılan av onların hünerlerini ve hikmetlerinin ispat etmek içindir (Esin, 1976, 412). Onların avcılık için kullandıkları erkek kuşlardan “*Bazı*” cinsinin en büyüğüne “*Tuğrul*”, “*Sakr*” cinsinin en büyüğüne ise “*Çağrı*” denmiştir. Açık renkli ve genelde Türk kağanlarının sahip olduğu bu semavi kuş türlerinin kış gelirken yere düşen ak renkli göksel yaratıkları yediği, hatta göğün yüksek katmanlarından ejderha gibi yaratıklar yakaladıkları Türklerin inanışlarında sıklıkla yer alır (Okladnikov, 1959, 170-171). Başkurt folklorunda “*Sermük*” olarak isimlendirilip çift başlı olarak tarif edilen kartal türünden yırtıcı kuşlar bunlardandır. Başkurt efsanelerine göre Kaf Dağı’nın tepesinde yaşayan ve göllerde yakaladığı ejderhaları yakalayıp dağın ardına atan bu mitolojik kuş aynı zamanda “*Mengü Suyu*” nu yani ölümsüzlük suyunu içerek ölümsüzlüğe ulaşmıştır (İnan, 1987, 351). Belki de Türk kağan ve yöneticileri Tanrının kutunu kendilerine ileten bu türden efsanevi hayvanlarla av yaparak bir yandan Tanrı ile iletişimlerini kuvvetlendiriyorlar diğer yandan Tanrıdan aldıkları güç ile yenilmezliklerini pekiştiriyorlardı.

Nitekim Türk kültüründe derin izler bırakan Tanrı temsilcisi bu mitolojik varlıkların isimlerinin tarihin birçok döneminde Türkler tarafından çocuklarına ad olarak konulma sebebi bu güç ile alakalıdır. İşte Türk kültüründe erkek çocuklarına korkusuzluğun ve gücün sembolü olan “*Togrul*”² ve “*Çağrı*”³ isimlerinin vermesi bu duruma örnek teşkil etmektedir. Selçuklu hanedanından olan ve devletin kurucuları kabul edilen Tuğrul ve Çağrı beyin isimleri bu mitolojik kuşlardan gelmektedir. Kaşgarlı Mahmut ise bu iki ismin haricinde “*Laçin (Şahin)*”, “*Turumtay*” ve “*Songkur*” adlı yırtıcı kuşlardan da bahseder ve bunların da erkek ismi olarak kullanıldığını anlatır (Kaşgarlı, 1985, II/95; III/385).

Sahip oldukları üstün özellikleri ile hakimiyeti temsil eden yırtıcı kuşların tüyleri Türklerin eski çağlarında önceleri kağanlığın sonra ise devletin temsili olan tuğlarda kullanılmıştır.⁴ Türk boylarının çoğunda kutsal ve koruyucu olduğuna inanılan yırtıcı

2 Kaşgarlı eserinde yırtıcı kuşlardan olan bu türün olağanüstü gücüne vurgu yaparak “*Bin kaz öldürtür birini yer*” şeklinde tanımladığı bu kuşun erkek adı olarak kullanıldığını da ifade eder (Kaşgarlı, 1985, IV/632: I/482: III/38).

3 Kaşgarlı’nın eserinde doğan kuşu olarak geçer, avcılıkta kullanılır ve erkekler için isim olarak verilir (Kaşgarlı, 1985, I/421:II/343:III/332).

4 Milattan önceki dönemlerde, kargı uçlarına bağlanan bu tüyler, eski inançlara ait tören ve ayinlerde, tılsımlı ve koruyucu birer nesne olarak algılanmıştır. Bu nesneler, sonraları, *alp* ve *bahadır* ve kağanların

kuş figürlerinin sonraki dönemlerde tuğların devamı olarak kabul edebileceğimiz bayraklarda da aynı amaçla kullanıldığı bilinmektedir (Köprülü, 1944, 402). Avrupa Hunlarının büyük hükümdarı Attila'nın bayrağında bulunan "*Tuğrul*" kuşu motifi bir yandan bu duruma örnek teşkil ederken öte yandan Orta Asya'da yaşadıkları dönemlerde yırtıcı kuşları "*Ongon*" olarak kabul eden Türklerin buradan ayrılıp Avrupa'ya yerleştikleri dönemlerde dahi mitolojik kuş inanışlarını terk etmediğini göstermektedir (Ögel, 2000, IV/17).

İnsana yaklaşırken şekil değiştirdiği ve bazı uzuvlarının demirden olduğuna inanılan bu mitolojik kuşların⁵ şaman geleneğinde de mühim bir yeri vardır. Bu duruma ilk örnek; şaman adayı kişinin şamanlığa geçiş törenlerinde görülmektedir. Bu törene has özel kıyafetlerle yapılan ayin esnasında şaman adayının kendinden geçme halinde yaşanan sara benzeri nöbetler geçirdiği bilinmektedir (Radloff, 1956, II/20). Diğer toplumlarda olduğu gibi Yakut şamanlığında da "*Erginleme*" olarak tanımlanan bu geçiş ayinlerinde trans haline geçen şaman adayı çeşitli halüsinasyonlar görmektedir. Bu halüsinasyonlardan en çok dikkat çeken "*Demon*" denilen çeşitli ruhani varlıkların şaman adayının bedenini parçalara ayırması durumudur. Önce parçalara ayrılarak daha sonra erginliğe kavuşulduğuna inanılan şaman geleneğinde, şamanın bedenini parçalayan demonların; demir gagalı ve telekli, çengel gibi pençeleri olan mitolojik yırtıcılardan bir kuş türü olduğu kaynaklarda yer almaktadır (Eliade, 2003, 89).

Genç şaman adayının bu geçiş ayinini başarılı bir şekilde gerçekleştirmesi için iyi ruhları görmek ve onların manevi tabiatlarına katılmak gibi bir zorunluluğu vardır. Bu suretle tanrılar dünyası ile doğrudan münasebete girişen şamanın manevi yolculuğunda gerekli olan koruyucu ruhların en önemlileri kartal türünden yırtıcı kuşlardır. Kendisine yardımcı olacak bu ruhları davulunu çalarak davet eden şamanlar ayrıca ruhunu yardıma çağırdığı kuşlar gibi ötmeye hatta uçmaya kalkışılar (Kafesoğlu, 1980, 31-32). Diğer bir örnek ise şamanların Tanrı adına düzenlediği büyük ayinlerde görülmektedir. Şamanların at kurban ettikleri bu büyük ayinlerde iyi ruhları ayine davet ederken bir kanadının gökyüzündeki ayı örtecek heybette olduğuna inandıkları mitolojik sema kuşu olan "*Marküt*"ü yardıma çağırdıkları bilinmektedir (Radloff, 1956, II/35).

Şaman ayinlerinin önemli bir sebebi de sara benzeri nöbetler geçiren hastaları iyileştirmektir. Bunun için iyi ruhlarla iletişime geçmek ve zaman zaman hastayı teslim aldıklarına inanılan kötü ruhlarla mücadele etmek gerekmektedir. Bu tedavi yönteminde kullandığı önemli eşyalardan olan esasının gücünü ise yine mitolojik kuşlardan almaktadır. Hastayı tedaviye başlayan şaman elindeki kartal tüyü ile süslenerek güçlendirilmiş esasını onun başında bir yere koyar ve bu asa ilk gece hastanın yanında kalır. Daha sonra ise hastaları iyileştirmek için her defasında birbirinden farklı mistik sözler söyler ki inanişâ göre o sözler şamana kartal tüylü bu asa tarafından iletilmektedir (Arslan, 2006, 27-28).

Hastanın vücudundan çıkmış olan veya kötü ruhlar tarafından çalındığına inanılan ruhunu bularak geri getirdiğinde onu iyileştirebileceğine inanılan şamanların

kahramanlık belgüleri sayılmış; devlet olgusu ve kavramı güçlendikçe kağanın kişisel belgüleri, devleti kapsayan yüksek hakimiyetin simgesi haline gelmiştir (User, 2007, 856).

5 Bu türden efsanevi yırtıcı kuşlardan bir Kaşgarlı Mahmut'un meşhur eserinde "*kök tupulğan*" olarak isimlendirilmiştir. Efsaneye göre çelikten kanatlara sahip olduğu düşünülen bu kuş çok güçlüdür. Öyle ki, dağın burnuna vurunca delip öbür tarafa geçmiştir, zaten kuşun isminin türetildiği "*tupul*" sözü de Türkçe delinmek manasında kullanılmıştır. Kelimenin kullanımı ile ilgili örneklerde veren Kaşgarlı bu dönemde kullanılan Türkçe "*temür tupuldı*" sözünün "*demir delindi*" anlamına geldiğini ifade etmiştir (Kaşgarlı, 1985, I/519).

“*Manyak*” veya “*Kumu*” denilen ayın kıyafetleri, başlıkları ve davulları bu ayınların vazgeçilmez eşyalarındandır (Gömeç, 2003, 90). Bu şaman eşyaları üzerindeki yırtıcı kuş figürleri ile tüyleri ise onların gök veya yer altına yapacağı seyahatteki gizli yardımcı ruhlardır. Yakut şamanlığında “*Hayvan Ana*” denilen bu ruhlar çoğu zaman tüyleri demirden bir kuş şeklinde görünür ve şamana trans halindeyken yardımcı olur (Arslan, 2007, 55- 56).

Yukarıdaki örnekler bize göstermektedir ki; Türk inanç sisteminde efsane âleminin temsilcisi ve ilahi birer haberci şeklinde algılandıkları için Tanrı ile iletişimin en önemli vasıtaları olarak kabul edilen yırtıcı kuşlar, Tanrı ve iyi ruhlarla iletişime geçerek hastalıkları tedavi ettiklerine inanılan şamanların bu iletişimde en büyük destekçisi olmuşlardır. Yine onların şamanlığa geçiş ayinlerinde ve Tanrı için kurban sundukları büyük ayinlerde de bu mitolojik kuşlara her daim ihtiyaç duyulmuştur.

Türklerin efsanevi yırtıcı kuşlarla ilgili diğer bir inanış biçimi ise ülkeyi ve insanı koruduğu anlayışıdır. Özellikle Yakut Türklerinin efsanelerinde canları tehlikeye giren kahramanlarının yırtıcı kuş suretine girerek kendilerini koruduklarıyla ilgili anlatılar oldukça yaygındır. Bu türden kuşlar genellikle efsanevi “*Dünya Ağacının*” tepesinde yalnız olarak resmedilmiştir. Şamanlar metal aksamalar halinde başlıklarında yer alan bu kuşlar sayesinde kendilerini kötü ruhlardan koruyacaklarına inanmışlardır (İnan, 1987, 460-461).

Altaylarda yaygın bir inanış biçimi olarak göğün, yerin ve kahramanların koruyucusu olduğuna inanılan bu kuşlar yine Yakut Türklerinde kurbanın ruhunu Tanrıya ileten bir vasıta olarak kabul edilmiş ve onlar şaman davullarında iki başlı kartal şeklinde yer almıştır. Türklerin önemli buluntuları arasında yer alan ve “*Altın Elbiseli Adam*” olarak isimlendirilen savaşçının başlığında mukaddes varlıklar olarak yerlerini alan bu mitolojik hayvanlar, başlığını süslediği savaşçının mensubu olduğu halkın mitolojik inanışları hakkında araştırmacılara önemli ipuçları sunmuştur (Seyidof, 1982, 32-36).

Kendilerine kurban sunulan Tanrıların temsilcileri olduğu konusunda ilim dünyasında neredeyse hem fikir olunan efsanevi yırtıcı kuşlar Türk kültüründe zaman zaman o derece önem kazanmıştır ki İslam öncesi Türklerde bazen de kurbanların bu kuşlar adına kesildiği görülmüştür. Emel Esin yırtıcı kuşlara hayvan kurban etme geleneğinin Türk kültürünün önemli temsilcilerinden Choular’da, Ting-ling’lerde, Kao-che’lerde, Tiele boyları ve Uygurlarda görüldüğüne işaret etmektedir (Esin, 1977, 76). Bu durum İslam öncesi Türk kültüründe, yırtıcı kuşların kendilerine kurban kesilecek kadar kutsal kabul edilen ehemmiyette varlıklar olduğunu göstermektedir.

1. Kartal

Eski çağlardan itibaren toplumların mitolojilerinde önemli bir rol oynayan yırtıcı hayvanlar özellikle dini tasvirlerle birçok toplum tarafından yüceltilmiştir. Bu yırtıcılardan göklerin hâkimi olarak bilinen kartallar ise güç, kuvvet ve asaletin temsili olarak birçok yırtıcı türe göre daha parlak bir kariyere sahip olmuşlardır (Bonney, 2018, 315-316). Bu özellikleriyle kartallar Antik dönemlerden günümüze kadar çeşitli toplulukların severek kullandığı bir figür haline gelmiştir. Türklerde ise özellikle Orta Asya ve Selçuklu sanatında yaygın olarak kullanılan kartal figürünün mitoloji ve inanışlar açısından derin anlamlar içerdiği bilinmektedir (Öney, 1972, 40). Nitekim Türklerin millî sembollerinden olan kartal, üstün özelliklerinden dolayı Türk sanat ve kültür tarihinde dinî, astrolojik ve hukukî bir sembol haline gelmiştir (Çoruhlu, 2019, 72).

Kartal konusunda bilim insanlarının farklı görüşleri olsa da anlaşıldığı kadarıyla bu hayvanlar sadece güç, kuvvet ve asaletin değil aynı zamanda bu özellikleriyle hükümdarlığın da sembolü olmuştur (Brentjes. 2000, 260). Zaten Eski ve Orta Çağ toplumlarının hükümdarlarını bu özellikleriyle tanımlıyor olması doğaldır. Politik propaganda amaçlı olarak güçlü devlet organizasyonlarının güçlü hükümdarları; kuvvetli, cesur ve çevik olmak gibi önemli özelliklere sahip olan bu olağanüstü hayvanlara benzetilmişlerdir. Bu tür insanlar, çevresine hükmedebilmek için bu olağanüstü yaratıkları kendi hükümdarlıklarının sembolleri olarak kullanmışlardır⁶.

Türklerde de kartallar olağan üstü özelliklerinden dolayı hükümdarlık sembolleri olarak tercih edilmişlerdir. Eski Türklerin eserlerinde; büyük kulaklar, başının üzerinde bir tepe ve küçük bir perçemle resmedilen kartallar hakimiyetin sembolü olarak kağan otağının önünde duran direğe ya da tepesine bir töz şeklinde bu amaçla asılmıştır (Çoruhlu 2000, 111; Rudenko 1958, 103). Bu şekliyle kağanların hükümdarlıklarına meşruluk kazandıran kartallardan bir tanesi Kültegin'in heykeli üzerinde kanatlarını açmış bir şekilde tasvir edilmiştir (Esin, 1965, 773).

Türk sanatında kartal figürlerinin klasik olarak mitolojik hayvanların kuyruk uçlarına, omuzlarına ve boynuzlarına yerleştirildiği de görülmektedir. Ukrayna'daki Vorskla tepelerinde bulunan Vitova mezarındaki bir sadağa altın kaplama ile resmedilen panter figürlerinin omuzları üzerindeki kartal başları bunlardandır (Grakov, 2008, 198-199). Yine İskit kurganından çıkarılan pençeleri yırtıcı kuş başlarıyla süslü altın bir panter figürü ve Sibirya'daki Tuva buluntularından elde edilen kabzalarında pençeleri kartal başlarıyla süslenmiş yırtıcı hayvan figürleri olan bıçaklar konuyla ilgili nadir örneklerdendir (Bunker-Watt-Sun, 2002, 90). Zaten güçleri ile bilinen panter türünden bu tip yırtıcıların çeşitli uzuvlarının kartal başlarıyla süslenme sebebini sadece estetik kaygısı şeklinde düşünmek doğru olmayacaktır. Bunun yerine bahsi geçen yırtıcılara bir de kartalın Tanrıdan gelen gücünü katarak mitolojik bir üstünlük elde etme isteği ön plana çıkmaktadır.

Aynı zamanda Türkler mitolojilerinde kartaldan türediklerine inanmışlardır. Bu inanişaya göre onlar ya kendi aralarında birleşerek insan doğurdular ya da insanlarla birleştiler (Bonney, 2018, 316). İşte bu sebeple Hayvan-Ata veya Hayvan-Ana olarak kabul gören kutsal varlıklar haline geldiler. Yakutların soylu kabilelerinin atası olarak kabul edilen ve en yüksek ruhu taşıdığına inanılan bu hayvan, Telüt Türklerinin Merküt ve Yurtas kabilelerinde de aynı işlevi görmüştür. İnanişaya göre; Merkütler bir kara kartaldan, Yurtas kabilesi de beyaz başlı bir kartaldan türemişlerdir (Ögel, 2014, I/76). Bazı Türk kavimlerinde bu kuşlar tamamen o kavmin atası olarak değil fakat hükümdarın, şamanın veya bir kahraman tipinin atası olarak kabul edilmiştir (Çoruhlu,

6 Pers efsanelerine göre Antik devirdeki büyük Pers Krallığı'nın kurucusu olan Achaemenes bir kartal tarafından büyütülüp yetiştirildiğine inanılması, MÖ 1284 yılındaki ünlü Kadeş Savaşı'nı anlatan metinlerde Mısır Kralı II. Ramses kendini anlatırken "*kartalın pençeleri gibi onların arasına dalacağım, vurarak, öldürerek yere fırlatarak ...*" gibi ifadeler kullanarak kahramanlıklarını kartalın olağanüstü çevikliği ve gücüyle özdeşleştirmesi, Büyük İskender ve ondan sonraki Makedon krallarının taçlarında ve adlarına bastırdıkları paraların arka yüzünde tanrıların ve onların elçisi muktadirlerin sembolü olan kartalın yer alması, eski çağ Mısır ve Hitit krallıklarında kral ve kraliçe adına basılan paraların ön yüzlerinde onların portreleri betimlenirken diğer yüzünde hareketli ve ihtişamlı iki kartal betimlenerek ortak yönetim ve taht sahipleri olan kral ve kraliçeyi temsil etmesi, (Ünal, 2018, 718) Hititlerin meşhur buluntuları Yazılı Kaya üzerine betimlenen çift başlı kartal motiflerinin sonraları Anadolu'ya hükmeden Doğu Roma İmparatorluğu'nda da kullanılması, Rusya'da siyasi birliği sağlayarak güçlü bir devlet modeli oluşturan Çar III. İvan zamanında devleti temsil eden mührünün üzerindeki çift başlı kartal motifi ve Avusturya İmparatorluğu'nun temellerini oluşturan Habsburg hanedanı döneminde kamu binalarında ve paralarında büyük bir özenle kartal figürlerinin işlenmesi bu duruma örnek teşkil etmektedir (Özgan, 2020, 101).

1995, 72). Hunlardan bahseden Çin kaynakları ise onların en iyi okçularına “Kartal okçular” dendiğini ifade eder (Andersson, 1932, 315). Oklarının uçlarına kartal tüyü takan bu savaşçılar anlaşıldığı kadarıyla üstün savaşçı özelliklerinden dolayı Hunlar döneminde kartallarla özdeşleştirilmişlerdir.

Türk kültüründe Tanrı ile iletişimin temel öğelerinden olan kartallar çoğu zaman bu iletişimin bir başka mitolojik ögesi olan “*Dünya Ağacı*” veya “*Hayat Ağacı*” şeklinde isimlendirilen kutsal ağaçlarla birlikte resmedilmiştir. Türk inancında mistik hekimler olarak kabul edilen Şamanların, yaptıkları ayinler esnasında göğe yükselirken dallarının göğün en üst katmanlarına ulaştığı düşünülen bu efsanevi ağaçları vasıta olarak kullandıklarına inanılırdı. Bahsedilen bu ağacın üzerinde kuşlar ve en tepesinde ise kartal bulunurdu. Bazen bu ağaç uzun bir sırık şeklinde düşünülürdü. Yine Sırıgın en tepesinde genellikle “*Gök Kuşu*” denilen kartal bulunurdu (Akishev, 1983, 9-11). Bu tasvirlerden anlaşıldığı kadarıyla göğün görülmeyen katmanları olan Tanrı mekanına kadar ulaştığına inanılan kutsal ağacın üzerindeki kartal bir yandan Gök Tanrı’nın kuvvet ve kudretini temsil ederken diğer yandan ona ulaşabilmenin en etkili yolu olmuştur.

Hayat Ağacı çoğu zaman Türkler tarafından kutsal olarak kabul edilen kayın ağacından seçilmiştir. Eski Türk inancına göre ilk şaman yaratıldığında, yaratıcının çocuklarının bulunduğu yedi dallı bir kayın ağacı ilahî bir mesken olarak kurulmuştur. Bunun dışında üç ağaç daha dikilmiştir. Bu kozmik ağacın en tepesinde ise yukarıda bahsettiğimiz sıırıgın tepesinde olduğu gibi, Gök Tanrı’nın bir biçimi olan kartal yer almıştır. Kartalın yanındaki kuşlar ise, geleceğin şamanlarının ruhlarını temsil eder niteliktedir (Eliade, 1999, 95). Bu tarzdan mitolojik anlatımlar göstermektedir ki Türkler için kartal Tanrının temsilcisi olarak diğer kuşların, temsil ettiği Gök Tanrı ise diğer kutsal kabul edilen varlıkların üzerinde bir güce ve hakimiyet alanına sahiptir.

Güneş kuşu olarak da nitelenen ve Gök Tanrı’yla ilgili sembolizmine bu yönüyle de işaret edilen kartallar, çoğu zaman Tanrının yanında uçan elçi olarak ondan aldıkları mesajlar sayesinde gelecekle ilgili konularda danışman, rehber ve lider kabul edilmiştir (Bonney, 2018, 316/324). Onların bu özellikleri İslam öncesi Türklerde toplumsal saygınlık kazanmış olan ve gelecekte haberler verebileceğine inanılan şamanların ruhunu temsil etmelerini sağlamıştır. Konu ile ilgili yapılan araştırmalar Tanrı katına kartallar vasıtasıyla çıktığına inanılan şamanların en eski ve özgün elbiselerinin kuş, özellikle de kartal şekillerini taklit eden giysilerden oluşmasının sebebini bu duruma bağlamaktadır. Bu gibi büyük şamanların kartaldan türediğine inanılan efsanelerle beraber onların elbiseleri üzerinde de çeşitli şekillerde temsil edildiği düşünülmektedir. Kartal tüyleri ve kartal pençeleri bu temsilin en belirgin öğelerindendir (Hoppal, 2019, 207). Herhalde hastalıkları tedavi etmek gibi çeşitli amaçlarla yaptığı ayinler esnasında kendinden geçme halindeyken Gök Tanrıya veya iyi ruhlara ulaşmak isteyen şamanlar bu kıyafetleri sayesinde şekil değiştirip kartal biçimine girerek istediğini elde etmiş oluyorlardı.

Eliade’nin bahsettiği Buryatlara ait bir Türk efsanesinde şamanların kartal soyundan geldiğine yönelik inanış şu şekilde aktarılmaktadır;

“Başlangıçta doğudaki kötü ruhlar ve batıdaki ilahlar vardı. Tanrılar insanı yarattı. Önceleri mutlu bir şekilde yaşayan bu insanlar, kötü ruhların hastalık ve ölüm yaymaya başlaması üzerine kötü duruma düştüler. Bunun üzerine ilahlar ölüm ve hastalıkla savaşması ve insanlara yardım etmesi için bir şaman göndermeye karar verdiler. Şaman olarak gönderilen kartalın dilinden anlamayan insanlar ona güvenmediler. Bunun üzerine kartal ilahlara dönerek kendisine insanlarla konuşma yeteneğinin verilmesini ya da Buryatlara kendi

cinsinden bir şaman gönderilmesini istedi. İkinci dileğini kabul eden tanrılar onu tekrar dünyaya gönderdiler. Kartal bir ağacın altında uykuya dalmış bir kadın gördü. Bu kadın ile kartalın beraberlikleri neticesinde ilk şaman olan bir çocuk böylece dünyaya geldi (Eliade, 1999,95)”.

Şamanların dünyaya gelişi ile ilgili anlatılan efsanelerde Hayvan-Ana motifinin işlendiği bir Yakut efsanesi ise bu olayı şöyle nakleder;

“Şamanlar kuzeyde doğarlar. Orada dallarında yuvalar taşıyan ulu bir çam yükselir. Büyük şamanlar en üst dallarda, orta sınıftakiler orta dallarda, en küçükler ise en alt dallarda yuvalanırlar. Kartal başlı tüyleri demirden ve pençeleri çelikten yırtıcı Kuş-Ana bu ağaçta kuluçkaya yatar... Kuluçkadan çıkan şaman ruhlarını Kuş-Ana alır ve yetiştirilmek üzere tek gözlü, tek bacaklı, tek kollu ve Burgestez-Udagan isimli bir dişi şeytana emanet eder. Şeytan şaman adayının ruhunu demirden bir beşikte sallar ve onu yetiştirir (Eliade, 1999,59-60)”.

Efsanelerden anlaşıldığına göre zaten kartalın soyundan geldiğine inanılan şamanlar onun olağan üstü güçlerinden faydalanma konusunda hiçbir zaman tereddüt etmemişlerdir.

Şamanların kartalın gücünden faydalanmak için kullandığı metotlardan biri de kişisel eşyalarında onun figürlerini kullanmaktır. İşte şamanların özel bir öneme sahip olan taşları bunlardandır. Araştırmacılar şamanın yapacağı ruhani yolculukta hangi amaçla hangi dünyaya yolculuk yapacaksa ona göre taş kullandığını belirtmektedirler (Hoppal 2019, 217-220). Örneğin, şaman üst dünyaya (cennet) gidecekse iyiliğin temsili olan kartala benzer taşlar giyer ve göğe yapacağı yolculuğunu gerçekleştirir.

İç Asya topluluklarının birçoğunda olduğu gibi bozkır Türk kültüründe de yaygın olarak görülen maskeler inanışa göre onları takan kişiyi şahsiyet değişikliğine uğratarak insan sıfatından çıkarmaktadır (Roux, 1972, 86). Takan kişinin başka alemlere varmasına yol açan bu objeler her ne kadar bazı araştırmacılar tarafından yalnızca ölünün seyahatini kolaylaştırmaya yarayan ölü maskeleri olarak kabul edilse de bunların şaman maskeleri olarak kullanıldığı da görülmüştür. Nitekim Pazırık'ta bulunan maskelerden birinin üzerindeki izler onun ölü ile beraber gömülmeden önce fazlaca kullanıldığına işaret etmektedir (Rice, 1957, 119-120).

Anlaşıldığı kadarıyla hayattayken şamanlık mertebesindeki insanların, öldükten sonra ise savaşçıların yüzlerine takılan bu maskelerde kartal türü mitolojik kuşların sıkça yer aldığı görülmüştür (Grousset, 1999, 35). Yine Türkler dünyada olduğu gibi ahirette de yol arkadaşları olarak gördükleri ve bu düşünceyle ölünce yanlarına gömdürdükleri atlarının yüzlerine de kartal türü hayvanların maskelerini takmışlardır. Onların inanışına göre nasıl ki kendileri maskesini taktığı hayvanın yeteneklerine ve gücüne kavuşacaksa, atları da eğer bir kartal maskesi takarsa onun gibi uçabilecekti (Roux, 1972, 76). Bu şekilde Türkler gök yüzünde olduğuna inandıkları cennete kartal maskeleri takmış atlarıyla rahatça yolculuk edebileceklerine inanmışlardır.

Kendilerinden başka hiç kimsenin gerçekleştiremeyeceğine inanılan ayinlerde şamanlar, bazen de ata olarak kabul ettikleri ve Tanrı ile insan arasındaki iletişimin temsilciler olan kartalların güçlü ruhlarını yardımlarına çağırmışlardır. Radloff'un yazılarında bize sunduğu şu şaman yakarışı; ‘Gök kuşları, beş Marküt (Kartal), Tırnakları bakırdan, Gagası buzdan, Muhteşem geniş kanatlı, Uzun kuyruklu yelpaze gibi... Öterek gel sen bana, Sağ omuzuma kon’ şamanların ata olarak kabul ettikleri kartallardan nasılda yardım dilendiklerini göstermektedir (Radloff, 1956, 35).

Özellikle İslam öncesi Türklerin konar-göçer yaşam tarzlarından dolayı büyük saygı duydukları doğada bir takım gizli güçlerin varlığına inandığı bilmektedir.

Bu nokta açık bir şekilde ‘Yer-Su (Yar-Sub)’ tabiri ile Orhun kitabelerinde ifadesini bulmuştur (Kafesoğlu, 1980, 42). ‘İduk’ yani kutsal kabul edilen ‘Yer-Su’ sembolizminde Türkler Orta Asya’dan başlayarak Selçuklulara kadar kartal figürlerini çeşitli anlamlarda tasvir etmişlerdir (Çoruhlu, 1993, 19). Birçok farklı gücü olduğuna inanılan kartalların kanatlarını çırpmasıyla buzların eriyeceğine, iki kere çırpıldığında ise ilkbaharın geleceğine inanan Türkler bu anlamda kartalı ‘Yer-Su’ ruhlarının önemli etkin figürleri arasına yerleştirmişlerdir (Alsan, 2017, 97). Bu durum Türkler açısından Tanrı temsilcileri olan kartalların hayati öneme sahip doğa olaylarında da etkin bir figür olarak kabul edildiğini göstermektedir.

Kartal motifi ona sahip birçok medeniyetin sanat eserinde olduğu gibi Türklerin sanat eserlerinde de bazen tek başlı bazen de çift başlı olarak tasvir edilmiştir. Çift başlı kartal, eski Anadolu uygarlıklarında gücü simgelemiştir. Aynı zamanda evlenme ve politik birleşme sembolünü taşımıştır (Alsan, 2017, 95). Buna bağlı olarak belirtmek gerekir ki İslam öncesi Türklerin eserlerinde de karşımıza çıkan çift başlı kartal motifleri⁷ İslami dönemde daha çok Selçuklu Türklerinin eserlerinde görülmektedir. Bu döneme ait çift başlı kartal figürlerinin, özellikle Anadolu Selçuklularına ait olanlarının, eski Türk inançlarından mı yoksa Hititlerden beri Anadolu’da var olan çift başlı kartal ikonografisinden mi geldiği konusu ilim dünyasında tartışılmaktadır.

Bu konu hakkındaki tartışmalar devam ederken Türklere ait çok sayıdaki mimarî eserde, sanat eserlerinde ve sikkelerde çift başlı kartal tasvirlerinin sıklığı dikkat çekici boyuttadır. Selçukluların meşhur eserlerinden Kubâdâbâd Sarayı çinilerinde, Konya İnce Minare Müzesi’nde bulunan bir kabartmada, Erzurum Çifte Minareli Medresesi portalında, Yakutiye Medresesi, Divriği Ulu Camii, Diyarbakır Kalesi surları ve Akşehir Kileci Mescidi’nin ahşap pencere kanadında bulunan çift başlı kartal figürleri bu duruma örnek niteliğindedir (Göksu, 2016, 125-126). Bunlar arasında özellikle Selçuklu Türklerinin meşhur eserlerinden olan Kubâdâbâd Sarayı çinilerindeki çift başlı kartal tasvirlerinin altında yazan ‘*O bir sultan*’ ifadesi (Rice, 1961, 172) kartal figürünün, tıpkı Selçukluların atası olan Orta Asyalı Türklerin geleneğinde olduğu gibi doğrudan doğruya sultanı sembolize ettiğini göstermektedir.

Yine Anadolu Selçuklu sultanı II. Mesud’un adına bastırdığı sikkelerinin üzerinde bulunan çift başlı kartal tasvirleri de bu şekilde değerlendirilmelidir. Çünkü Türklerde adına para bastırmak hükümdarlığın sembollerindendir. Buna rağmen Selçuklular döneminde çift başlı kartal sembolünün kullanıldığı mimarî eserler arasında kaleler, camiler, türbeler, medreseler, hanlar da mevcuttur. Üstelik bu eserlerin tamamı hükümdar tarafından değil çeşitli hanedan üyeleri ile devlet görevindeki yöneticiler tarafından da yaptırılmıştır (Göksu, 2016, 126). Bu durumdan anlaşıldığı kadarıyla Selçuklularda çift başlı kartallar bir yandan hükümdarların hakimiyetini temsil ederken diğer yandan da başka üst düzey yöneticilerin güç ve kudreti ile kahramanlıklarına işaret etmektedir.

Selçuklu döneminde kullanılan çift başlı kartal figürünün neden çift başa sahip olduğu konusunda da iki farklı görüş bulunmaktadır. Bunlardan birincisi Türk sanatındaki simetri tutkusu ikincisi ise koruyucu ya da egemen olan iki ruhun, iki iktidarın birleşerek iki kez artırılmış gücü temsil ettiği anlayışıdır (Ögel, 2000, 56-57). Selçuklu hükümdarlarının çadırlarında savaşımlardan sonra zafer işareti olarak dikilen çift başlı kartal ise hem Türk sanatındaki simetri tutkusunu hem de birleşme ve güç birliğini temsil etmesi açısından önem arz etmektedir.

7 Ordos Bronzlarındaki vezir Tonyukuk’un başlığında yer alan çift başlı kartal motifi bu duruma örnektir (Bonnefoy, 2018, 324).

Netice itibarıyla İslam öncesi Türklerde olduğu gibi Selçuklu sanatında da hükümdarlığın alameti olarak kullanılan kartallar, esasen hükümdarların zaferini, iyiliğini ve Tanrı ile olan ruhani bağını temsil ettiği için hayvan mücadele sahnelerinde hep kazanan şeklinde tasvir edilmiştir. Zaten buna bağlı olarak mitolojisinde kartal olan hemen her toplumda olduğu gibi Selçuklularda da hükümdarla kartal arasında bir ilişki kurulmuştur. Nitekim Selçuklu dönemi müelliflerinden Ömer Hayyâm Nevrûznâme adlı eserinde kartala ayırdığı bölümde bu hususa işaret ederek; kartalın büyüklüğü, asalet ve temizliği ile hal ve hareketlerini sultanlara benzetip etçil havyaların sultanı olarak ilan etmiştir (Ömer Hayyâm, 1343, 56). Bu nedenle kartalları sıradan insanlardan çok sultanlara özel muhteşem özellikleri olan hayvanlar olarak tanımlayıp onu diğer hayvanlardan ayırmıştır.

2. Grifon

Türk kültüründe bir diğer mitolojik varlık olan '*grifon*' adlı efsanevi kuş başlı aslan figürleri ilk olarak Anadolu kentlerinin yakınlığında M.Ö.1990-1800 yıllarında Asur ticaret kolonileri döneminde görülmekle beraber Karadeniz'in kuzey kıyılarından yayılmaya başlamıştır (Brentjes, 2000, 261). Ayrıca bu efsanevi kulaklı kuş motifleri Türklere ait farklı çağlardaki ve coğrafyalardaki birçok eserde görülmüştür. Eski Türklere ait eşyalarda rastlanılan bu kuş motiflerinin birbirinden farklı yanları olsa da hepsinin stilistik olarak ortak özellikleri vardır. Dört aslanpençesine sahip bir aslan gövdesi, üzerinde çıkıntı şeklinde bir tepe olan kulaklı bir kafa ve yükseltilmiş kanatlar bu efsanevi yaratıkların genel özellikleridir. Bu özellikleri ile tıpkı kartallar gibi grifonlar da tüm İskit sanatında dikkat çekici bir yere sahiptir. Kartalların kafalarındaki işlemelere özgü aynı yerel özelliklerdeki perçemler Altay grifonlarının da temel karakteristik özelliğidir (Rudenko, 1958, 106).

Rumca '*gryf*' denilen bu efsanevi astrolojik kuş sadece İslam'dan önceki Türk kültüründe değil, İslami devirde de özellikle Karahanlı ve Selçuklu devletlerinde, varlığına bir '*Ongon*' olarak devam etmiştir. İslami devirde '*Altın Kanatlı Kuş*' olarak anılan bu yaratık, efsanevi görüntüsünü bu dönemde de devam ettirmiştir (Esin, 2003, 172-173). Genel olarak; göğü, şafağın söküşünü, güneşi temsil edip gök unsuruna işaret eden bu efsanevi kuşların; hikmet, ilim, irfan, aydınlığa kavuşturma, uyanıklık, kuvvet ve intikam gibi anlamları temsil ettiği de bilinmektedir. O ayrıca gövdesini oluşturan hayvanların güçlerinin bir araya gelmiş toplamı olarak görülür (Çoruhlu, 1995, 16).

Türklerde çoğu zaman güç ve kudreti temsil ederek sultan tahtının iki yanında veya önünde yer alan grifonlar sultanların bekçisi ve asalet sembolü olmuştur. Hayat ağacının koruyucusu da sayılan bu mitolojik varlıkların av sahnelerinde şans getirdiğine inanılmış ve mücadele sahnelerinde tıpkı kartal figürü gibi hep kazanan taraf olmuştur. Ayrıca siyasal gücü temsil eden grifonlar, kötü ruhları kovmanın yanında şifa veren, baharın müjdecisi ve uzun ömrün sembolü olarak kabul edilmiştir (Kınık, 1998, 216).

Türklerin meşhur buluntularından Esik Kurgandaki delikli bir altın plaka üzerine işlenmiş ve bir geyik saldırısı sahnesinde canlandırılan grifon ile Kelermes kurganının gümüş aynasındaki grifon bahsi geçen mitolojik kuşların en eski örneklerindendir (Rudenko, 1958, 106-170). İskit eserlerinde özellikle onların hazinelerinin koruyucusu şeklinde betimlenen efsanevi grifon figürleri Minusinsk havzasındaki Tagar Türkleri dönemine ait eserlerde de koruyucu birer figür olarak resmedilmiştir (Okladnikov, 1959, 35). Yine Karadeniz'in kuzey kıyılarından elde edilen Hermitage koleksiyonları arasında dış yüzeyi altınla kaplanmış tunç kemer tokasındaki bir kaplanın gövdesine

sahip olan ve beslenen boynuzlu güçlü bir hayvana saldıran '*Kanathı Kaplan*' da bu efsanevi yaratıklardandır (Rudenko, 1958, 118).

Tıpkı kartal figürlerinde olduğu gibi bu türden efsanevi yırtıcı kuş figürlerinin de bir dönem Avrupa'da var olmuş Türklerin geleneklerinde yer aldığına dair önemli kanıtlar bulunmaktadır. Örneğin; Macaristan'ının Torontal bölgesindeki Aronika nehrinin kıyısında bulunan Nagy-Zent-Mikloş (Büyük Aziz Nikola) (Mudrak, 2015, 209) hazinesinden elde edilen buluntular arasında Türkçe yazılı olan altın tabakalarda '*Garuda*' diye isimlendirilen kulaklı efsanevi yırtıcı kuşlar bulunmaktadır (Kurat, 2016, 27-32). Araştırmalar bu kuş motifinin Türk milli sembollerinden kartal, kara kuş ve tuğrul gibi yırtıcı kuşlarla ilişkili olabileceği yönünde ipuçları sunmaktadır (Çoruhlu, 1993, 323). Bu durum bize efsanevi yırtıcı kuş motiflerinin Peçenek Türkleri tarafından Ural bölgesine kadar taşındığını düşündürmektedir.

Bilim dünyası tarafından Arnavutluk hazinesi olarak anılan ve bugün New – York'taki Metropolitan müzesinde sergilenen Türk buluntuları Macaristan Nagy-Zent-Mikloş hazinesindeki eserlerle oldukça benzerdir. Nitekim her iki hazinenin de Avrupa'nın güneydoğusunda yer aldığı düşünülürse bu şaşırtıcı bir durum değildir. Bu eserler arasından ele geçirilen ve muhtemelen kemer süsü veya tokası olarak kullanılan levhalarda genel olarak grifon tercih edilmiştir. Bu durumda bize bölgedeki Türk kültürünün etkisini göstermektedir. Çünkü bu efsanevi yaratık figürünün en eski ve orijinal örneklerini bugünkü Moğolistan ve Sibirya bozkırlarında hüküm sürmüş ve Türk kültürünü en sade şekilde yaşamış olan Doğu Türklerinin eserlerinde görmekteyiz (Strzygowski, 1973, 12/19).

Türklerin sanat eserlerinde diğer yırtıcılarda olduğu gibi grifonlarda da bazı uzuvların ara sıra kartal başları ile süslenildiği gözlemlenmiştir. Pazırık kurganındaki efsanevi kanatlı aslan figürünün kuyruk kısmında püskül yerine geleneksel bir kartal başı vardır (Hancar, 1952, 186). İskit sanatının karakteristik özelliklerini taşıyan Oxus hazinesindeki kanatlı aslanların yeleleri ve kuyrukları kartal başı motifleri ile biter (Piotrovsky, 1973-1974, 28). Yine Pazırık kurganlarındaki at koşum süslerinde tasvir edilen büyük kafalı ve kanatlı efsanevi kurtların kuyruklarında ve yelelerinde küçük mitolojik kartal başları yer alır (Rudenko, 1958, 120-121). Anlaşıldığı kadarıyla Türkler zaten efsanevi bir şekilde olağan üstü güçlere sahip olduğuna inandığı grifonların vücutlarının çeşitli kısımlarını kartal figürleri ile süsleyerek onların güçlerine güç katmak istemişlerdir.

Üzerine işlendiği eşyanın sahibine güç ve cesaret verdiği düşünülen bu efsanevi kuşlar İskit aynalarında da sıklıkla kullanılmıştır. İnanişâ göre aynayı kullanan İskitler işlenmiş mitolojik kuş figürlerini gördükçe onlardan güç almışlardır. Solocha kurganındaki nüfuzlu kişinin elbisesi üzerinde bulunan altın şeritler bu anlayışla kartal başı ve grifonlar ile süslenmiş olmalıdır (Grakov, 2008, 136/138).

Güç ve cesaretin savaşçılara en çok lazım olduğu yerler elbette savaş meydanları olmuştur. Bu nedenle Türkler savaş meydanlarında kullandıkları savaş aletlerine başka güçlü yırtıcılarla beraber mitolojik kuşları da işlemişlerdir. M.Ö. 4. yüzyıla tarihlendirilen Çertomlik kurganından çıkarılan bir kılıç bu duruma örnektir. Kılıçta İskitlerin efsanevi grifonlarından biri Yunan işçilere saldırırken tasvir edilmiştir (Piotrovsky, 1973-1974, 24). Bu tarzdan mitolojik kuşlar ile süslü İskit kılıçlarına Nikopolis bölgesindeki Tokmakovka köyü yakınlarında yer alan Tunç Çağına tarihlendirilmiş Ostroye kurganında da rastlamaktayız (Grakov, 2008, 135/187).

Konar-göçer Türk kültüründe Alp olarak isimlendirilen savaşçıların kurganlarından çıkarılan metal malzemeler grifon gibi efsanevi kuş motiflerinin savaşçılar tarafından

kullanıldığını da göstermektedir. Bu duruma diğer bir örnek ise İskit varlığının M.Ö. 7. yüzyıla dayandığı Batı Kırım'daki Zolotoi (Altın) kurganda görülmektedir. Savaşçının kemeri kartal ve grifon başı ile tasvir edilmiş tunç levhalarla süslenmiştir (Olkhovsky, 1995, 66). Bu türden varlıklarla süslenen ve 'Kur' olarak adlandırılan kemerler bir yandan savaşçının rütbesini tayin ederken diğer yandan kemer sahibine mitolojik bir güç bahşetmektedir (Baykuzu, 2013, 232).

İskitlerin nüfuzlu kişilerine ait olduğu düşünülen kurganlardan çıkarılan altın at alınlıkları Türklerin atlarını da aynı mitolojik güçten faydalandırmak istediğini göstermektedir (Memiş, 2005, 103). Bu amaçla yapılan tunç, gümüş ve hatta altın bezemelerle süslü alınlıkların kendileri kartal kanadını andıran bir yapıdayken ön cephesi ise aslan başlı grifon motifleri ile süslenmiştir (Grakov, 2008, 136/193-194).

Sonuç

Sonuç olarak Türk kültüründe mitolojik varlıklar arasında kabul edilen yırtıcı kuşlar başka iyi anlamlarıyla beraber çoğu zaman güç, kuvvet ve hükümdarlık sembolü gibi kavramları temsil etmişlerdir. Bu gibi anlamlarıyla Türk kültüründe mühim yer edinen bu mitolojik varlıklar onların savaş aletleri, ev eşyaları, mimari eserleri hatta hayvan koşum takımlarında yer almıştır. Bu şekilde hem eşyalara estetik bir görünüm kazandırılmış hem de mitolojik varlıkların eşyaları kullanan insan ve hayvanlara kendi güçlerinden bahşettiğine inanılmıştır.

Eski çağlardan itibaren birçok kültürde olduğu gibi Türklerde de kutsal olduğuna inanıldığından tarihsel birer figür halini alan kartallar ile grifonlar ise gökyüzünün hâkimi ve uçan yırtıcıların en güçlüleri olarak kabul edilmiştir. Bu özellikleri onların güç ve kudretle birlikte asaletin de sembolü olarak algılanmasını sağlamıştır. Gök yüzündeki hakimiyetleri ise onların tanrısal güçler ile yeryüzündeki insanlar arasında bir elçi olarak konumlanmasına sebep olmuştur. Bu nedenle bu hayvanlar Tanrının yeryüzündeki temsilcisi Türk hükümdarların simgesi olmuş ve onlara politik üstünlük kazandırmıştır.

Bahsedilen üstün özellikleri sayesinde İslamiyet öncesi Türklerin tarihi eserlerini süsleyen bu mitolojik hayvanlar onların İslamiyet'i kabulünden sonra da kültürlerindeki varlıklarını sürdürmeye devam etmiştir. Türk sanatında 'Hayvan Üslubu' olarak anılan mücadele sahnelerinde sıklıkla yer alan mitolojik kuşlardan özellikle kartalların Selçuklu Türklerinde çift başlı resmedilerek birlikteliği ve zaferi simgelediği bilinmektedir. Devlet yönetiminde çift başlı kartal; egemenlik kuran iki ruhun ya da kişinin güç birliği ile iktidardaki güçlerini iki kat artıracakları anlamını vermektedir. Bu durum bize Selçuklu Devletinin kurucuları kabul edilen ve isimlerini Türk mitolojisindeki iki yırtıcı kuştan alan Tuğrul ve Çağrı beyleri hatırlatmaktadır. Nitekim üstün özellikleriyle diğer kuşların lideri ve her zaman zafer kazanan hayvanlar olarak hakimiyetin ve kağanların sembolü olan tuğ ve bayrakları süsleyen, hatta kendilerine kurban dahi sunulan bu mitolojik yırtıcı kuşlara Türk kültüründe o derece önem atfedilmiştir ki bazı Türk boyları onları soyundan geldiklerine inandıkları Hayvan Ana olarak tanımlamıştır.

Türk kültüründe bahsi geçen bu kuşlardan özellikle kartalların bir veya birkaç uzvu demir olarak tarif edilmiştir. Bilindiği üzere demir Türk kültüründe Tanrı tarafından bahsedilen kutsal bir madendir ayrıca Türklerin zaferlerinin de vazgeçilmez unsurlarındandır. Bu nedenle Türk mitolojisi ve sanat eserlerinde Tanrı temsilcisi bu kuşların bazı uzuvlarının demirden olmasını, onların güçlerini hem demirin sertliğiyle maddi olarak artırma isteğinden hem de Tanrı hediyesi olan bu maden vasıtasıyla manevi olarak artırmak isteğinden şeklinde yorumlamak gerekmektedir.

Türklerin eşyalarında yırtıcı hayvan figürlerinin bolca bulunması eşyayı kullanan kişiye o hayvanın vereceği güç ile açıklanmıştır. Burada söz konusu olan yırtıcı hayvanlar kuşlar olunca bu gücü sadece o hayvanın maddi gücüyle açıklamak eksik kalacaktır. Fikrimizce Tanrı temsilcisi olan kuşların Tanrıdan getirdiği manevi gücü de arkalarına almak Türkler için hayati ehemmiyette bir motivasyon kaynağıdır. Bu nedenle tarihi eserlerden anlaşıldığı kadarıyla bu türden kuş figürleri daha çok üst düzey yöneticilerin ve kağanların sembolü olmuştur. Neticede Hayat Ağacı meselesinde de bahsedildiği üzere en üstte olan kartallar kutsalların en üstünde yer alan Tanrıyı temsil ederler. Orhun Abidelerinde ise Bilge Kağan atalarının gökten bütün insanlık üzerine yönetici olarak kılındığını net bir şekilde anlatılır. Buna bağlı olarak Türklerin inancına göre Tanrının yeryüzündeki temsilcisi olan kağanlar da dünyadaki en üstün siyasi otorite oldukları için kartallar tarafından temsil edilmiştir. Bu ilişki Türk toplumlarında hükümdarın sadece dünyevi bir lider olmadığını aynı zamanda göksel bir otorite tarafından onaylanmış ve desteklenmiş bir figür olduğunu vurgulamaktadır.

Kaynakça

- Akishev, Kimal. *Ancient Gold of Kazakhstan*. Almaty: Didar Publishing Company, 1983.
- Alsın, Şenay. *Türk Mimari Süsleme Sanatında İkonografik Figürler*. Ankara: Gece Kitaplığı, 2017.
- Andersson, Johan Gunnar. "Hunting Magic in the Animal Style". *Bulletin: The Museum of Far Eastern Antiquities* 4 (1932): 221-320.
- Arslan, Ahmet Ali. "Amerikan Kızılderili Şamanizm'i İle Orta Asya-Sibirya Türk Şamanizm'inin Benzerlikleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çalışma". Konya: *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 15 (2006): 21-38.
- Arslan, Ahmet Ali. "Orta Asya Türk ve Amerika Kızılderili Şamanların Giysileri". *Yaşayan Eski Türk İnançları Bilgi Şöleni: Bildiriler*, 16-17 Nisan 2007, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları (2007): 51-83.
- Baykuzu, Tilla Deniz. "İslam Öncesi Orta Asya Türklerinde Kur ve Kurluk". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 53/1 (2013): 221-250.
- Bonnefoy, Yves. "Asian Mythologies". *East Asia And Inner Asia*. Chicago: The University of Chicago Press, (2018): 314-367.
- Brentjes, Burchard. "Animal Style' and Shamanism Problems of Pictorial Tradition in Northern in Central Asia, Burchard Brentjes". *Kurgans, Ritual Sites, and Settlements: Eurasian Bronze and Iron Age*. Berlin: Bar International Series, 2000.
- Bunker, Emma. Watt, James. Sun, Zhixin. "Nomadic Art of the Eastern Eurasian Steppes". New York: The Metropolitan Museum of Art, 2002.
- Çoruhlu, Yaşar. "Nagyszentmiklos Hazinesindeki İki Sürahi Üzerinde Bulunan Yırtıcı Kuş (Kartal/Garuda) Figürlü Kompozisyonların Türk Sanatı ve İkonografisindeki Yeri". *Prof. Dr. Yılmaz Önge Armağanı*. Konya: Selçuklu Araştırmaları Merkezi Yayınları, 1993.
- Çoruhlu, Yaşar. *Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi*. İstanbul: Seyran Kitap. 1995.
- Çoruhlu, Yaşar. *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi. 2000.
- Çoruhlu, Yaşar. *Kozmolojik, Mitolojik, Astrolojik, Dinî ve Edebî Tasavvurlara Göre Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi I, Proto-Türk Devrinden, MS 14. Yüzyıla Kadar Efsanevi ve Yırtıcı Hayvanların Sembolizmi Üzerine Bir Deneme*. İstanbul: Ötüken Yayınları. 2019.
- Eliade, Mircea. Şamanizm, çev. İsmet Birkan. Ankara: İmge Kitabevi. 1999.
- Eliade, Mircea. *Demirciler ve Simyacılar*. çev. Mehmet Emin Özcan. İstanbul: Kabalcı Yayınevi. 2003.
- Esin, Emel. "Alp Şahsiyetinin Türk Sanatında Görünüşü". *Türk Kültürü*, 34 (1965): 769-788.

-
- Esin, Emel. “Kuşçısı (Türk Sanatında Atlı Doğancı İkonografisi Hakkında)”, *Journal of Art History*, 6 (1976): 411-452.
- Esin, Emel. İslamiyet’ten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslam’a Giriş (Türk Kültürü El-Kitabı) II. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası. 1978.
- Esin, Emel “Sacrificial Themes the Arts of Altaic and Uralic Peoples, in the Light of Turkish Tomb Inscriptions”, *Altaica, Proceedings of the 19 th Annual Meeting of the Permanent International Altaistic Conference*, 7-11 June 1976, Helsinki (1977): 75-85.
- Esin, Emel. *Orta Asya’dan Osmanlıya Türk Sanatında İkonografik Motifler*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi. 2003.
- Göksu, Erkan. “Çift Başlı Kartal ve Selçuklular”, *USAD* 5 Güz (2016): 117-141.
- Gömeç, Saadettin. *Türk Kültürünün Ana Hatları*. Ankara: Akçağ Yayınları. 2006.
- Gömeç, Saadettin. “Eski Türk İnancı Üzerine Bir Özet”, *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi* XXI/ (2003): 79-104.
- Grakov, Boris Nikolaevich. *İskitler*. çev. Ahsen Batur. İstanbul: Selenge Yayınevi. 2008.
- Grousset, Rene. *Bozkır İmparatorluğu*. çev. Reşat Üzmen. İstanbul: Ötüken Yayınları. 1999.
- Halıcı, Gülşah Yüksel. “Gök Tanrı’nın Temsilcileri: Koruyucu Kuşlar”. *Folklor/Edebiyat Dergisi* 20/77 (2014): 71-81.
- Hancar, Franz. “The Eurasian Animal Style and the Altai Complex”. *Artibus Asiae* 15 (1952): 171-194.
- Hoppal, Mihayl. *Şamanlar ve Semboller*. çev. Fatih Sel. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. 2015.
- Hoppal, Mihayl. *Avrasya’da Şamanlar*. çev. Bülent Bayram-H.Şevket Çağatay Çapraz. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. 2019.
- İnan, Abdülkadir. *Makaleler ve İncelemeler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi. 1987.
- Kafesoğlu, İbrahim. *Eski Türk Dini*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları. 1980.
- Kaşgarlı Mahmut. *Divanü Lügat-it Türk*. çev. Besim Atalay. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. 1985.
- Kınık, Mustafa. “Anadolu Selçuklu Dönemi Çinilerinde Figür”, *TDA*, 116/Ekim (1998): 213-218.
- Köprülü, Mehmet Fuad. “Bayrak”, *İslam Ansiklopedisi* 11/401-420. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1944.
- Kurat, Akdes Nimet. *Peçenekler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları. 2016.
- Memiş, Ekrem. *İskitlerin Tarihi (Atlı Kavimler Medeniyeti)* Konya: Çizgi Kitapevi. 2005.
- Mudrak, Oleg. “Nagy Szent Miklos Hazinesine Ait Bir Kaptaki Avar Yazısı”. çev. Emine Atmaca. *Gazi Türkiyat* 16 (2015): 209-217.
- Okladnikov, Aleksei Pavlovic. *Ancient Population of Siberia and Its Cultures*. Massachusetts: Peabody Museum Cambridge. 1959.
- Olkhovsky, Vladislav. “Scythian Culture in the Crimea”. *Nomads Of The Eurasian Steppes In The Early Iron Age*. ed. Jeannine Davis Kimball. Berkeley: Zinat Press. (1995): 63-83.
- Ögel, Bahaeddin. *Türk Kültür Tarihine Giriş*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları. 2000.
- Ögel, Bahaeddin. *Türk Mitolojisi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları. 2014.
- Ömer Hayyâm. *Nevrûznâme*, neşr. Müctebâ Mînovî. Tahran: Kitâbhâne-i Tahûrî. 1343.
- Öney, Gönül. *Anadolu Selçuk Mimarisinde Avcı Kuşlar Tek ve Çift Başlı Kartal*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları. 1972.
- Özgan, Ramazan. “Antik Çağ’dan Günümüze Çift Başlı Kartal: Anlamı, Yorumu ve Propagandası”. *Arkhaia Anatolika The Journal of Anatolian Archaeological Studies*. 3 (2020): 98-125.

- Piotrovsky, Boris. "Excavations and Discoveries in Scythian Lands". *From the Lands of the Scythians: Ancient Treasures from the Museums of the U.S.S.R. 3000 B.C.-100 B.C. The Metropolitan Museum of Art Bulletin* 32/5 (1973-1974): 26-33.
- Piotrovsky, Boris. "Early Cultures of the Lands of the Scythians". *From the Lands of the Scythians: Ancient Treasures from the Museums of the U.S.S.R. 3000 B.C.-100 B.C. The Metropolitan Museum of Art Bulletin* 32/5 (1973-1974): 12-26.
- Radloff, Friedrich Wilhelm. *Sibirya'dan*. çev. Ahmet Temir. İstanbul: Maarif Basımevi. 1956.
- Rice, Talbot. *The Scythians*. New York: Inc. Publishers. 1957.
- Rice, Talbot. *The Seljuks in Asia Minor*. Thames and Hudson: London. 1961.
- Roux, Jean Poul. "Türk Göçebe Sanatının Dini Bakımdan Anlamı". *Türk Kültürü El Kitabı (İslamiyetten Önceki Türk Sanatı Hakkında Araştırmalar)*. 2/1a (1972): 74-110.
- Rudenko, Sergei Ivanovich. "The Mythological Eagle, the Gryphon, the Winged Lion, and the Wolf in the Art of Northern Nomads". *Artibus Asiae* 21/2 (1958): 101-122.
- Rudenko, Sergei Ivanovich. *Frozen Tombs of Siberia (The Pazyryk Burials of Iron-Age Horsemen)*. University of California Press: Los Angeles. 1970.
- Seyidof, Mireli. "Altın Muharibin Soy Etnik Talihi Hakkında I". çev. Yavuz Akpınar. *Kardaş Edebiyatlar Dergisi* 2 (1982): 28-38.
- Strzygowski, Joseph. "Türkler ve Orta Asya Sanatı Meselesi". çev. Cemal Köprülü. *Eski Türk Sanatı ve Avrupa'ya Etkisi*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. (1973): 1-119.
- User, Hatice Şirin, "Eski Türk Çağında Hayvan Tözlerinden Devlet Sembollerine". *Belleten* 71/262 (Aralık 2007): 843-856.
- Ünal, Ahmet. *Eski Anadolu Siyasi Tarihi*, Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları. 2018.
- Yusuf Has Hacib. *Kutadgu Bilig*. çev. Reşid Rahmeti Arat. İstanbul: Kabalcı Yayınevi. 2005.

Extended Abstract

This study examines the symbolic, religious, and political significance of mythological predatory birds—particularly the eagle and the griffon—in pre-Islamic Turkish culture and their continuity in later periods. Across many civilizations, predatory animals have been widely associated with power, sovereignty, and divine authority. In the Turkish cultural sphere, however, such animals, especially birds of prey, acquired a more complex set of meanings, functioning not only as representations of strength and rulership but also as symbols of prosperity, justice, protection, and divine favor.

Central to this symbolic framework is the concept of *kut*, which refers to the divine mandate granted by God to rulers. In early Turkish belief systems, sovereignty was not merely a political institution but a sacred trust bestowed upon the khagan by a higher celestial power. Mythological birds were perceived as intermediaries in this process, conveying divine legitimacy from the heavens to earthly rulers. Archaeological findings, such as depictions of birds carrying precious objects on royal regalia, reinforce the idea that these creatures symbolized the transmission of divine authority. Thus, predatory birds occupied a crucial position within the cosmological and political imagination of early Turkish societies.

The eagle emerges as the most prominent of these symbolic figures. Regarded as the ruler of the skies, it embodies strength, nobility, and supreme authority. Its association with the divine realm positioned it as a mediator between God and humans, particularly in shamanistic practices. In shamanic rituals, the eagle functioned as a guiding and protective spirit, enabling shamans to ascend to celestial realms and communicate with supernatural forces. This role is reflected in ritual attire, ceremonial objects, and mythological narratives in which shamans are believed to originate from or be assisted by eagle-like beings. Furthermore, the eagle frequently appears in conjunction with the "Tree of Life," symbolizing its connection to cosmic order and its role as a guardian of the universe.

In the artistic domain, eagle imagery became a dominant motif, especially within the so-called "Animal Style" that characterized early Turkic art. These depictions often portray the

eagle as victorious in dynamic combat scenes, emphasizing its superiority over other predators. The motif of the double-headed eagle, particularly prominent in Seljuk art, represents unity, dual sovereignty, and amplified power. Its widespread use in architecture, coinage, and decorative arts demonstrates its enduring political symbolism as an emblem of rulership and state authority.

The griffon, a composite creature combining the body of a lion and the head and wings of an eagle, represents another significant mythological figure. As a hybrid being, it symbolizes the fusion of terrestrial and celestial powers, embodying a heightened form of strength and vigilance. In Turkish cultural contexts, griffons are frequently associated with protection, guardianship of sacred or valuable entities, and the dispelling of evil forces. They are commonly depicted flanking thrones, guarding the Tree of Life, or triumphing in combat scenes, thereby reinforcing their role as symbols of sovereignty and cosmic order. Their presence in archaeological artifacts across a wide geographical area indicates their importance within the broader steppe cultural tradition.

In conclusion, mythological predatory birds in Turkish culture functioned as multifaceted symbols that integrated religious belief, political ideology, and artistic expression. The eagle and the griffon, in particular, served not only as representations of physical power but also as conveyors of divine legitimacy and spiritual authority. Their persistent presence in both pre-Islamic and Islamic periods highlights the continuity of symbolic traditions and underscores their central role in shaping the cultural and ideological foundations of Turkish societies.